

број 4

година 4

1999

Издаје

СЦЛО

Издавачко предузеће

Змаја од Ноћаја, 12/1

Београд

тел +381 11 622 754

тел/факс 626 257

e-mail: zhclio@eunet.yu

За издавача

Зоран Хамовић, *директор*

Редакција

Татјана А. Агапкина (Москва)

Дејан Ајдачић (Београд), *главни уредник, slavicgate@xoommail.com*

Александар Лома (Београд)

Анна А. Плотникова (Москва)

Internet adress

<http://www.rcub.bg.ac.yu/~kodovi/>

<http://members.xoom.com/slavicgate/c00/>

Ликовна ојрема

Драгана Атанасовић

Пријрема за штампу

Давор Палчић

plavikru@EUnet.yu

Штампа

АБ Штампарија, Београд

Излази једном годишње

Годишња претплата за иностранство

30 DM или 20 \$

YU ISSN 0354-964X

Марѿа Бјелетић, Београд

Косѿи косѿи

(делови ѿела као ознаке сродсѿва)

Лексички систем језика састављен је од различитих лексичко-семантичких и термилошких група. У досадашњим истраживањима многе од њих су анализирани и осветљени из разних углова (на материјалу једног језика или групе језика)¹. Међутим, у језику као динамичком систему неретко долази и до прожимања појединих терминологија или лексичко-семантичких група. Том проблему био је посвећен прилог у првом броју *Кодова*, у којем је показано како се међусобно преплићу родбинска и ботаничка терминологија (в. Бјелетић 1996). У овом раду, који се својом основном проблематиком надовезује на њега, посматра се однос родбинских назива и назива делова тела. Уочено је, наиме, да неки соматизми у свом семантичком спектру, поред основног и разних изведених значења, садрже и „родбинско“ значење. Однос три поменуте лексичке сфере — родбински називи, ботанички називи и називи делова тела — тиме се не исцрпљује. Соматизми се, са своје стране, врло често преплићу са фитонимима, јер је један од најчешћих начина народне номинације биљака онај у коме се неки део биљке поистовећује са одговарајућим делом тела човека или животиње (ор. cit. 93. нап. 12). Поред тога, паралелно са називима делова човечијег тела, за означавање сродства користе се и називи неких биљака или делова биљке (в. ниже).

Материјал који ће овде бити презентирани врло је разноводан. Има у њему примера из народног говора, из књижевног језика, из библијског текста. Отуда и потреба да му се приђе из различитих углова: семасиолошког, етнолошког, етимолошког, филолошког. Због разноврсности забележених потврда није могуће груписати их према било ком јединственом критеријуму, па ипак се у оквиру њих уочава неколико засебних, релативно кохерентних целина.

Прву такву целину чине називи оних делова тела који се, према народном поимању, доживљавају као главни конститутивни елементи бића, његови видљиви чиниоци, носиоци животне снаге и виталности: *косѿи*, *месо*,

¹ За словенске језике уп. нпр. J. Schütz, *Die geographische Terminologie des Serbokroatischen*, Berlin 1957; M. Szymczak, *Nazwy stopni pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego w historii i dialektach języka polskiego*, Warszawa 1966; B. Bartnicka-Dąbkowska, *Polskie ludowe nazwy grzybów*, Wrocław 1964; L. Wajda-Adamczykowa, *Polskie nazwy drzew*, Wrocław 1989; V. Machek, *Česká a slovenská jména rostlin*, Praha 1954; V. Vážný, *O jménech motýlů v slovenských nářečích*, Bratislava 1955; Г. П. Клепикова, *Славянская пастушеская терминология*, Москва 1974; Н. И. Толстой, *Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды*, Москва 1969; О. Н. Трубачев, *Происхождение названий домашних животных в славянских языках. Этимологические исследования*, Москва 1960; G. Herne, *Die slavischen Farbenennungen. Eine semasiologisch-etymologische Untersuchung*, Uppsala 1954 итд.

йуш, *крв*. Отуда се неки од ових назива, по принципу *pars pro toto*, користе и за означавање тела у целини, или чак човека, уп. *месо* „тело човека“, *кост* „људско тело; човек“ (РСА)². Символику ових делова тела откривају и изрази: *биши од крви и меса*, *биши од кости и меса*³ „имати особине, мане, животне потребе и сл. својствене људима; моћи осећати, разумевати и сл.“, *биши њун крви и меса* „бити пун живота, бити животан“ (РСА), *ући у њуш и крв* „дубоко се укоренити, постати стална навика“, *уцијеиши* нешто некое у *крв и кости* „деловати/учинити да се упамти заувек/да се не заборави“ (Matešić).

кѡс „сој, род; рођено дете, пород“: А он [Рајко], од ваљане кости, ... засео па научио и читати и писати. (Веселиновић). Друго је свој пород, своја кост; а друго су познаници и комшије. (Милићевић). И ја сам таки исти био! то је моја кост! (Веселиновић). Оставио је ... мој син мени своју кост да га замени. (Живојиновић). Није [дете] само моја, но и твоја кост. (Вукићевић И.) (РСА).

Дијалекатске потврде: *кѡс*, *кѡсти* „породица, род, колено“: Нема сина без кости. Она е кућа добра кос, неће погријешити ко се иж ње ожени. (Ускоци, Станић), *кос*, *кѡска*, *кошчина* „крв, род“ (Пирот, Златковић 1988:637): Чужда *кѡс* је другкава, али се мора трпи. (ор. cit. 465), Чужда *кошчина*, она дом растура. (ор. cit. 466), Женското је чужда *кошчина*. (ор. cit. 371).

Изрази: *кост од кости* „кад ко од кога постаје као потомак или друкчије, као прва жена од првог човека“: Јер смо уди тијела његова, од меса његова, и од костију његовијех. А Адам рече: 'Сада ето кост од мојих кости и тијело од мојега тијела'. (РЈА), уп. рус. *кость от кости, кость от костей* „рођено дете, о крвном сродству“ (ФСРЯ), пољ. *kość z kości moich i ciało z ciała mego* превод са лат. *os ex ossibus meis, et caro de carne mea* (Kopaliński 1987:529)⁴; *кост кости* „рођено дете, рођена деца, пород“: Ето, синови његови, пород његов, кост кости ... па ни налик на њега! (Сремац, РСА)⁵; *шућа кост* „особа која није у крвном сродству“⁶: Туђу кост (маћеху) не боли у срцу. (Херцеговина,

² По истом принципу, за означавање човека користи се и именица *јхо* „људско биће“ (РЊЈ), *уво* „фиг. особа“: Све су побили, ува остало није. (Ускоци, Станић), *уво* „фиг. људско биће, живи створ“: Кад су налећели реоплани, у селу није било ни малог ни великог ува. (Пива, грађа РСА). Поред тога, ова именица има и значење *јхо* „род, племе“: Нема је у женском уху, тј. међу женама. (Црна Гора, Вук; РЈА), уп. ниже рус. *мужское колено* „id.“. За значење „људско биће“ уп. и израз: *не уиече (жива) ока (ни свједока)* „нико се није спасио, сви су страдали, нестали“ (РЊЈ).

³ Уп. пољ. израз *z krwi i kości* „прави, исконски, рођени“ (Kopaliński 1987:539–540).

⁴ Израз потиче из библијске приче о стварању жене. У њему се можда чувају трагови паганског веровања о костима као боравишту душе будући да оне, као носиоци виталне силе, омогућавају васкрсење (в. Детелић 1997:114–115). Иначе, симболика кости развија се у два основна правца. Као прво, кост је грађа тела, његов битни и стални елемент и у том погледу представља симбол чврстоће, снаге и крепости. С друге стране, кост садржи срж као бадем коштицу, па је, према томе, у њој језгро бесмртности (Chevalier/Gheerbrant 1983:285–286). Будући да се у костима чува велика моћ која се може употребити у магијске сврхе, оне су чест реквизит у ритуалним радњама за обезбеђење плодности: За Ђурђев дан сваки, па и најсиромашнији, коље јагње, које се на ражњу пече. Тога дана руча сва чељад заједнички... Кад се сврши ручак, *кост* се од јагњета покупе и закопају у мравињак, да би се овце *йаишле* као мрави (Грбић 1909:64).

⁵ Уп. код истог писца: Ето, синови његови ... крв крви његове — па ни налик на њега! (Matešić 290).

⁶ Уп. ниже *шућа крв*.

РСА), Снајка е туђа коска. (Каменица, грађа РСА), Женска деца су „туђа кост“. (Ђорђевић 1990:65).

Паралеле: струс. *костъ* „род, племе“ (СРЈ XI–XVII); у језику бурушаски основа *-ltin, tin* обухвата значења „кост“ и „крвни рођак“ (Климов/Еделман 1974:161).

„Родбинско“ значење у речи *костъ* посведочено је, дакле, како у библијском тексту и књижевном језику, тако и у дијалектима.

месо „(у синтагми са присвојном заменицом) потомак, пород; крвни рођак, рођак уопште“: Ђуровић би познао сина, своје се месо ипак зна. (Кош), Девет момака, све бољих од бољег, по кукурузу један до другог леже: три мртва а шест самртно рањених. Направише толико носилца и сваки своје месо дома. (Врчевић) (РСА), Враг да те вазме, ако си и моје месо. (Држић, РЈА)⁷.

йуџи, йуџи f. „телесно порекло, телесно сродство; деца: Остављаше сву патрију и свој род, благо и, ча је веће ... синка Јоакина и кћерцу Руфину ... ка цвиљећи мајку мољаше говорећи ... не диљуј се од мене ... Срце (мајку) бољаше, срце јој пуцаше, зач бише мати, ка се од своје пути диљеваше. (Живот св. Јеролима, XVI в., РЈА).

Изрази: (*оџац, син, браћ, рођак*) *йо йуџи, йуџју*: И брата јего по плъти. (1330, Monumenta serbica), (Ижмаел) би син по пуоти Абрамов. (Раднић), Којих Абрахам био је отац не путју илии силом, него духом. (Великановић); *биџи од сјемена йо йуџи*: Од Давидова симена по пути. (Бернардин), у вези са прилозима *наблизу, далеч, далече*: Иже не далечъ одъ нихъ путију. (1421, Monumenta serbica) (РЈА).

Словенске паралеле: стсл. *пѣтъ* „крвно сродство“, слн. *palta* „сродство по крви“ (само у XVIII в. код Похлина, Bezlaј III б), струс. *плоть (плѣть)* „род, сродство; потомство“, *по плоти* „по рођењу, сродству“, *плоть отъ плоти* чѣй-л. (СРЈ XI–XVII)⁸, рус. *плоть от плоти, плоть и кровь* „дете“ (ФСРЈ).

Ова реч је у извесном смислу синоним за *месо*, иако је њен семантички дијапазон шири, па поред наведених значења обухвата и: „месо, тело; кожа, боја коже; пол, полни орган“ (РЈА). Она је резервисана за црквену и старију литературу, док се у савременом језику у „родбинском“ значењу не употребљава.

крв „cognatio, genus, progenies, у пренесеном смислу: род, сродство, пород; род, сродство уопште; у ужем смислу, сродство међу родитељима и децом, дедовима и унучади (у правој линији), па и конкретно: род, пород, деца, потомци; род, племе, лоза, стари“ (РЈА, в. и Маџураић 1975:552); „пород; дете, потомак; крвни рођак: Његова си крв, та он ти је отац. (Руварац), Ја, црна мајка, устала на своје дијете, на крв своју. (Ђоровић), Кад рођена крв удари низа страну ... боље је копати му мотиком гроб на очи. (Вукићевић И.); рођаци, родбина: Рођаци и најближа крв донаша јића ... пића. (Пољица); блиско, крвно сродство; породично порекло, лоза“: Род по крви, тј. по мушкој лози. (Вук), Каже се: у крви су, својта је, родство. (Пољица), И ова речена племена славе сви

⁷ У РЈА се не наводи родбинско значење речи *месо*, али Држићева реченица управо то значи.

⁸ Уп. *костъ од костъи*.

св. Јована, за то би се могло вјеровати, да би могли бити од једне крви. (Буковица) (РСА).

Дијалекатске потврде: *крв* „пород, дете“: Имам ја ћер, ето, то је моја крв.; „колело, порекло“: Били смо род по женској крви. (Буњевци, Реић/Ваџија).

Изрази: *бићи једна крв и једно млеко, бићи род по крви и млеку*⁹ „имати истог оца и мајку“ (РСА); *мушка крв* „сродство по оцу, по мушкој линији“ (РСА); *дебела крв* „id.“¹⁰ (РСА; Поповци, Мићовић 1952:132); *женска крв* „сродство по мајци, по женској линији“ (РСА); *шанка крв* „id.“¹¹ (РСА; Поповци, Мићовић 1952:132); *девејо крв*¹², *девејо каи(ља) крви* „удаљено, далеко сродство“ (РСА); *шућа крв*¹³ „особа која није у сродству, туђин, туђинка“ (РСА); уп. рус. *кровь от крви* „рођено дете“ (ФСРЯ).

Словенске паралеле: мак. *крв* „род, сродство“: Детево е од наша крв. (РМЈ), мак. дијал. *ош една крф* „од истог рода“ (Костур, Шклифов 1977:259), буг. *кръв* „род, сродство“ (БЕР 3:33), чеш. *кrev* „крвно сродство, крвни рођаци, родбина“ (PSJČ), каш. *krew* „крв; порекло, сродство, род, раса“ (Suchta), рус. *кровь* „род, племе, колело, поколење“ (Даль), блр. *кроў* „блиско крвно сродство; блиски рођак“ (ТСБМ)¹⁴.

У питању је универзални семантички помак „крв“ > „сродство“, уп. гр. αἷμα „крв; крвно сродство, род“ (в. место код Хомера Од. VIII 583, где стоји паралелно са γένος); изрази: εἶναι αἷμα μου „то је моја крв и пут“, συγγένεια ἐξ αἵματος / ἀπ’ τοῦ ἴδιου αἵματος „сродство по крви / од исте крви“, δεσμοὶ αἵματος „крвне везе“, хомерско αἵματος εἰς ἀγαθοῖο „од доброг си рода“, ἐξ αἵματος, ἀφ’ αἵματος, ἐν αἵματι εἶναι „бити од (нечијег) рода“ (Хомер, трагедиографи); лат. *sanguis, -inis* „крв; род по крви, род, племе, лоза, колело; потомак, дете, унук итд.“.

Другу целину чине називи *шрбук, шубак* и *срце*. Делови тела на које се они односе у директној су вези са трудноћом и рађањем, а самим тим и са породом, потомством.

шрбук „пород, својта; потомство“: Све е ово мој трбук. Има тамо твога трбука. Микин трбук. (Ускоци, Станић).

⁹ Уп. израз *по млеку* „по мајци, с мајчине стране (о сродству, сродницима)“: Сродство разликујемо по крви (по оцу) и по млеку (по мајци) (РСА), отуда и *мљієко* „женска лоза“ (Вук, РЈА).

¹⁰ Уп. и *дѣбелā крв* „добра породица, људи доброг порекла“ (Ускоци, Станић).

¹¹ Уп. *шанка крв* „слаби људи“, одатле *шанковина* „неугледни људи, људи танке крви, танко братство“, *шаневина* „id.“; изрод, никоговић“, *шанчица* „слабо, нејако братство, осиротела породица“ (Ускоци, Станић), *шаневина*, *шаневина* „особа, односно породица или братство лошег порекла и соја, танка лоза“ (Васојевић, Стијовић 1990).

¹² Уп. ниже *девејо колело*.

¹³ Уп. *шућа коси*.

¹⁴ Уп. и изведенице од именице *кru, које такође имају родбинско значење: мак. *крвнина* „род, сродство“ (РМЈ), буг. *крвнина* „колело, поколење, род, крв, раса“ (Геров), чеш. *krvnost* „крвно сродство“, дијал. „породица“, пољ. *krwność* „крвно сродство“, блр. *крўнасць* „сродство“, рус. *кровня* „рођаци, родбина“ (ЭССЯ 13:66), каш. *krevni* „сродник, рођак“ (Suchta), блр. *крўны* „рођаци по крви“ (ЭСБМ 5:119), глуж. *krejnik* „крвни рођак“, рус. дијал. *крўник* „рођак“, блр. дијал. *крўнік* „брат од стрица“ (ЭССЯ 13:65) итд.

Потомство се уобичајено означава називима за трбух или органе који се налазе у утроби, па би се као семантичка паралела за ускочки пример могло навести рус. заст. и дијал. *черéво, чéрево, черёво* „стомак, трбух, утроба“ (pl. *черевá, чéрева, черёва* „црева, дроб“): *черёво* „дете, деца“; блр. дијал. *черёвы* f. pl. „утроба; прен. рођена деца“ (SP 2:169 s.v. *červo*)¹⁵, уп. и алб. *vëllezër të dalë nga një shkëf* „рођена браћа“ дословно „браћа из исте утробе“ (Porović 1954:62)¹⁶, грч. ἀδελφ(ε)ός, осет. *æfsymær/ænsuvær* „брат“ дословно „из исте утробе“ (Трубачев 1959:59; за осет. *æm-suvær в. и Абаев I 205–206), стинд. *sá-garbhya-h* (Гамкрелидзе/Иванов 1984:816–817), такође и грч. βρέφος „плод, новорођенче, дете, младунче“ који су у етимолошкој вези са стинд. *gárbhas* „материна утроба, плод у утроби“ < ие. **gerbh-/*guerbh-/*gurebh-* „трбух, утроба“ (Журавлев 1983:41, који упућује на Трубачев 1960:53).

Међутим, реч *џрбух* развила је и једно специфично значење, које донекле излази ван овог семантичког круга: *џрбух, џрбушак, џрбушчић* „род или ограда једног братства“: Данас од трбуха попа Милоша има 25 чељади. (Ријечка нахија), Сеоптичани дијеле се на два главна трбуха: Велимировиће и Станковиће. Велимировићи опет имају два трбушчића или трбушка: Бошковиће и Лаковиће. (Братоножићи) (РЈА; Чубриловић 1959:30), *џрбу* „побочно породично стабло“¹⁷, *џрбушић, џрбушчић* „грана трбуа, побочног породичног стабла“ (Васојевићи, Стијовић 1990)¹⁸. Поповић сматра да је овде у питању калк према алб. *bark* „трбух, стомак; род; колена, потомство, генерација“, иако признаје да се потомство и иначе означава називима органа који се налазе у утроби. Али, до специфичног развоја „трбух“ > „братство“ по њему је свакако дошло под утицајем албанског језика (Porović 1954:59, прихвата Станишић 1995:98).

џџџак „трбух; џорекло, џородица, род“: Сви сте ви из мог пупка (трбуха). Све што је од пупка Јелића, маривет је. (Ускоци, Станић).

У народним представама о људском телу пупак се сматра својеврсним центром тела јер појас, као попречна оса тела, са висином човека, као уздужном осом — чини крст, чија је тачка пресека управо на пупку (Раденковић 1996:17). О универзалности метафоре „пупак“ = „род“ сведоче и стинд. *nābhi-* „пупак; сродство“, авест. *nabā-nazdišta-* „најближи по сродству“ (Гамкрелидзе/Иванов 1984:817), иран. *nāf* „пупак; род“ (Абаев II 148–149). У турском реч *göbek* „пупак“ секундарно је развила и значење „поколење“, док се у азербејџанском дијалекту код исте речи јавља и значење „род, рођак“ (в. Севортјан III 52).

срце „cor, καρδιά; други органи човечијег тела, нарочито они који су смештени у трбушној шупљини“¹⁹: горњи улаз у желудац, желудац, дроб, тр-

¹⁵ Уп. клетву *црево џи се згрчило!* да неко не би имао порода (Sikimić 1995:184–186). Црево се користи и у магијским радњама: Кад се млада скине с кола, дешава се да јој каква пакосница жена подметне црево од стоке да пређе преко њега. Ово црево она узме после крадом и баци га на кућу да се ту осуши говорећи: „Како се ово црево на кући сушило, тако нека се суши та и та и њен пород“ (Левач и Темнић, Мијатовић 1907:40).

¹⁶ У албанском реч *vëlla* „брат“ има шире значење, као и у сх., не односећи се само на сина истих родитеља, па се рођена браћа морају означити специјално (Porović l.c.).

¹⁷ Семантичку паралелу налазимо у називу из домена „биљне“ метафорике, уп. ниже *крља* (такође из Васојевића).

¹⁸ У речнику Загарача се посебно наглашава да реч *џрбух* „део тела у којем су желудац и црева, стомак“ нема значење рода, породичне лозе (Ћупић 1997 s.v.).

¹⁹ Изворно значење псл. *sъrd-ъse било је „централни телесни орган“ (Skok III 316), тј. „оно што је у средини тела, утроба“.

бух, утроба, материца²⁰; *йород*, младе (у човека и у животиње)²¹: Имаш љубити и миловати (синове и кћери), зашто је ово по нарави, како очито видимо, да јоште живине неразложите своје срце (тј. младе) љубе и милују. (Дивковић), Што сам ја крива, што ме је бог оставио без срца (тј. без порода од срца). (Милићевић) (RJA).

Изрази: (*деца, кћи, син, најтјражје, йлод, сад, йород*) од срца „права, рођена деца“: Обично посинка узимље старији човјек, кад види, да му се није надати, да ће од срца дјеце имати. (Макарско приморје), Има таквијех људи, који послјије себе не оставе никога од срца свога. (Ријечка нахија); *йасџи од срца* „породити се“: Онако ми живјело, што је од мога срца пало! (народна пословица, Вук) (RJA); *йуно срце* (у женског чељадета) „бити трудна, бременита, пред порођајем“, *дйџе йод срџом нџсйџ* „id.“ (бачки Буњевци, Рсиџ/Ваџлија); мак. *не-й-еј уй-сџрџио скйнно* „дете није њено“ (Кукуш, Пеев 1988:180), *и од срце да си исчекаш* „одговор на честитање особама које су ожењене (удате) а немају децу“ (Охрид, Петковски 1951:236), *оџ сџрце да џи е вџрнаџо* „честитање поводом рођења“ (Костур, Шклифов 1977:315).

За разлику од два претходна примера, секундарна значења речи *срце* углавном се односе на трудноћу, порођај, пород, док се „родбинско“ значење реализује само у синтагмама са предлошким изразом *од срца* који, стојећи уз поменуте именице као атрибут, показује постање рођењем (в. RJA).

Симболички значај који у народној свести имају сви поменути делови тела огледа се у чињеници да сви они фигурирају у народним веровањима и враџбинама²¹, као и у магијским и ритуалним радњама везаним за обезбеђивање плодности у браку; трудноћу, порођај.²²

Називи који следе потичу из „биљне“ лексичко-семантичке сфере. Као што је већ поменуто, паралелно са називима делова човечијег тела, за означавање сродства користе се и називи неких биљака или делова биљке. Именице *корен, йањ, сйабло, лоза* сведоче о погодности биљног кода за симболичко приказивање родбинских односа²³. Слика „родословног стабла“ на јасан начин

²⁰ Сличан семантички помак „срце“ > „утроба, стомак, желудац, јетра, жуч“ карактеристичан је и за турски и гагуски, в. Севортјан IV 270.

²¹ Кад жена нема дјеце, ухвати јежа, па га жива расијече, извади из њега још живо срце, метне га себи на *йуџак* под *йојас* и носи док не понесе дијете (Ђорђевић 1990:41).

²² Да би имала порода, сандук с младиним даровима ваља да буде отворен за време венчања и млада се не сме хватати на венчању за *йрбух* (Миодраговић 1914:19). Да има деце: Нађе жену, која је родила седморо мушке дече, па им узме *йуџкове* и метне у воду да преноће а сутрадан се у тој води окупа (ор. cit. 25). Пролази између породиље и њеног детета, па узме од породиље мало водице и пије; онда узме детињи *йуџак* и *йосџељу*, па се с тим окупа и онда баци ветровима. (ор. cit. 26). Да се рађају мушка деца: Нађу у које жене три *йуџка* од мушке дече па их потопе у воду и том се водом окупају муж и жена кад пођу па спавају. Узме *йуџак* од последњег детета, па проврти рупу у диреку од куће и у њу метне пупак а рупу затвори. (ор. cit. 32). Да се рађају женска деца: Оде некој жени која је скоро родила женско дете па изиште *йуџак* њеног детета и држи га код себе (ор. cit. 33). Гдјекоје врачаре кажу да ће жена онолико мушке дјеце родити колико на вјенчању узима уза се *йуџака* од мушке дјеце, за то многе остављају такове пупке за вјенчање својијех кћери (Вук). Да лакше роди: Узимају пушку и преслицу па веле: „Хајде, у име Божје, растај се са *срцем* своје матере! Ако си мушко, ево ти пушке па пуцај; ако си женско, ево ти преслице па преди. Хајде, изиђи на овај бели свет!“ (Миодраговић 1914:61).

²³ Уп. *кџрџен* „род, породична лоза, порекло“ (РСА), стсл. *кожень* „род“ (ово значење се у ESJS 6:338–339 третира као хебраизам, унет посредством грч. *ρίζα*), мак. *коренија* „род, корен,

одражава сложен и разуђен, по вертикали (у времену) и по хоризонтали (на синхроној равни једног поколења), систем родбинских односа. Поједине лексеме из овде разматраног комплекса располажу таквим семантичким потенцијалом, да својим значењима задиру у све три апострофиране термилошке групе, тј. имају и анатомско, и ботаничко, и „родбинско“ значење.

џруи „доњи део стабла од којег су одрезане гране; део човечијег или животињског тела без главе и удова, или цело тело; *колено*, *лоза*, *грана*, *џородица*, *џорекло*, тело од којег неко потиче“: Који су у једном и другому траку скрајњему једнаку, толико су близу оли далеко међу собом, колико су близу оли далеко од трупа, тј. од онога, од којег почимље колино олити нараштај. (Kadžić, RJA).

џила „анат. тетива; назив за разне делове људског или животињског тела; мушки полни орган код стоке; бот. део корена биљке; нар. фиг. *сој*, *сорџа*, *род*“: Ако већина људи, из једног соја, чине рђава дела, верује се да им је таква жила. Проклета нека сорта (или жила) — бију се и кољу — суде се. (Павловић Јер.), Пак заиђи у град и међ људе / Међ Сењане, та Маркову жилу. (народна песма) (РСА), *џилка* „порекло, наследна особина“: Таква си е на њег жилка, не мџ се он препраји. (Тимок, Динић 1988:77), *џилка* „порекло, сој“: Знамо ми от коју је жилку, знамо. (Каменица, грађа РСА).

Интересантно је да се у паралелама из других језика доследно остварује помак „жила, вена“ > „род, порекло“: мак. дијал. *џила* „род, колено“: Роднини сне, ђна жила сне. (Костур, Шклифов 1977:235); буг. дијал. *џилъ* „порекло, род“ (Севлиевско, Ковачев 1970:19), *џилка* „порекло, врста, сој“: Той си е заман

колено, порекло“ (РМНП), *коранџа* „од истог корена“ (Струмичко, Пеев 1968:207), буг. *кџрен* „порекло, род, колено“ (БЕР 2:634); исти семантички помак карактеристичан је и за турски језик, уп. *кџк* „корен, порекло“ (Redhouse 1988), одатле сх. *ћџк* „род, порекло, сродство, лоза“: Платићеш ми нако те не уватим, ћџк ти материн. Удари ме по руци, ћџк му његов. (Пива, грађа РСА), *ћџк* „род“ (Поповци, Мићовић 1952:132), „порекло, старина“ (Големо Село, јуж. Србија, Златановић), буг. *кџок* „род, порекло“ (БЕР 3:242); *кџџа* „доњи, чворновати део дрвета који остане при земљи кад се дебло одсече; корен са доњим делом стабла које је посечено, пањ, хрек; чокот винове лозе, трс, гица; фиг. *џородично* или *џлеменско џорекло*, *лоза*, *род*, *сој*, *колено* (РСА), „задебљали део стабла одн. корена непосредно испод земље; трупац на којем се цепају дрва; *џобочно џородично сџабло*“ (Васојевић, Стијовић 1990), „род, порекло“ (Ускоци, Станић); *џџџ* „порекло, род, колено, крв, породица“: Он је од добра пања (Ускоци, Станић); *сџабло* „лоза, колено, родословље“ (RJA); *грџа* „огранак једне породице“ (РСА), кајк. *рџзгва* „лоза, порекло“ (северозападна Хрватска, Тапоски 1986), уп. каш. *рџзга* „род, породица, линија“ (Sychta), кајк. *одвџџек* „потомство“ (Вирје, Негман 1973:87), уп. рус. *ветџ* „потомак, поколење“ (Даль); *џздаџак* „млада гранчица која избије из доњег дела стабла или корена, младница, ластар; *чџаџ џородичне лозе*, *пасџавџач лозе*, *џџџџмак*; *џџследџи мушки џџџџмак*“ (РСА); *џлџџ* „пород, дете, деца; потомак, потомство; поколење“ (RJA), уп. рус. *плџд*, дијал. *плџда* „потомство, потомци“ (Шустер-Шевц 1986:225); *лџза* „Vitis vinifera; сродници, потомци истог, заједничког претка, род, племе; огранак породице или племена“ (РСА), *лџза* „Vitis vinifera; породично стабло, траг, порекло“: Њихова лоза је ка и наша из Братоножића. Окинула се лоза Матановијема, нема од њих више нико. (Ускоци, Станић); изрази: *мушка лоза* „сродство, родбина по мушкој линији“, *џџенска лоза* „сродство, родбина по женској линији“ (РСА), *џџанколџџовина*, *џџанколџџовић* „онај који потиче од слабе лозе, породице“ (Ускоци, Станић; Пива, грађа РСА), *вуџи*, *водиџџи лозу* „водити порекло, бити потомак, потицати“ (РСА); уп. буг. *лџза* „Vitis vinifera; род, потомство“ (БЕР 3:457; преносно значење „грана рода, род, поколење“ јавља се у сх., буг. и слн. в. ESJS 7:438–439); *џџрс* „лоза; чокот; чокањ, струк у купуса; „џџлеме, лоза“: Сви смо из једног трса (последње значење из околине Сиња у Далмацији, RJA), *џџрса* „сој, пасмина“ (Васојевић, Стијовић 1990), „пасмина, раса, крв, род, порекло“: Ми смо иста трса. Добре је трсе. Погана трса Бранковића. Он је од оне погане трсе. (Ускоци, Станић).

гръчоф — такава му е жилката. (Врачанско, Хитов 1979:246), *жилкѣ* „род“: Тахнѣтъ жилкѣ си е кумунискѣ. (Хасковско, Кювлиева/Димчев 1970:69); гр. φλέβα „вена; жила; род, порекло“, кратάω φλέβα ἀλό... „бити родом из...“, εἶμαι ἀλό καλή φλέβα „бити доброг порекла, из добре породице“.

зглоб „анат. зглавак; бот. задебљање на стабљици биљке, коленце; брачни *пар*, *сујружници*“: Зглоб ... муж и жена. (Паштровићи, Вук), Бјеше лијеп зглоб ... Вукосав и Гордана. (Костић Л.), Народна је ријеч зглоб ... за мужа и жену. (Кушар) (РСА).

Зглоб је једина лексема из овог круга која не означава крвно сродство, већ сродство по браку.

сѣме, сјѣме „у правом значењу: биљно; људско: Кућу држи сјеме, а фамилију сјеме. (Херцеговина, Црна Гора, Бока), божје; животињско; *род, њород, њошомсѣво, њоколење уошѣше* (од XIII века): Оште се обетује господињ бань Стефань себе и своје сјеме ... да поможе ... моји синове и унучје, и доколије сѣме моје буде. За моје сјеме по мушкомь кољену ... његовемь синовомь и његову сѣмени. (Monumenta serbica), Сјемѣну њу твојѣму дати земљу ову. (Даничић, Прва књига Мојсијева); *род, њородица, њлеме, лоза*“: Тако ми се не затрло деветеро сѣме. (образац заклетве из Сења у XVIII веку), Сјеме му се затрло! (клетва), Свети Томе, који возиш златна кола, тако ти твога имена, не затари нашег сјемѣна. (молитва против вештица, Буковица у Далмацији) (RJA).

Дијалекатске потврде: *шѣме* „порекло, лоза; племе, род“: Траг шѣме води. Дабогда ти се шѣме утрло! (Ускоци, Станић); *сѣме* „пород, потомство“: Нема он никог, кад умре биће му сѣме сасвим затрто. (бачки Буњевци, Реић/Ваџлија), *сѣмка* „порекло, наследна особина“: Не мѣж од њѣга да бѣде човѣк, сѣмка му лѣша. (Тимок, Динић 1988:256), Од голѣму је он сѣмку, зна се. (Лесковац, Митровић).

Паралеле: мак. *семе* „потомство, поколење, род“: Ке се намножи семето негово. (PMJ), мак. дијал. *сѣме* „поколење, потомство“: Да му се ископачи семето, никој да не остани од ними жиф. (Костур, Шклифов 1977:306), буг. дијал. *сѣмка* „порекло, корен (о човеку)“: Семката му такваа. Еле го знаеш от каква семка е. (Дупнишко, Кепов 1936:276), рус. *сѣмя* „потомство“: Каковѣ сѣмя, таковѣ и племя. (Даль), чеш. *seteno* заст. „потомство“ (PSJČ), блр. *семя* заст. „потомство, род“ (ТСБМ); гр. σπόρα „семе; потомство, род“, лат. *sēmen, -inis* „семе; пол; потомак“, алб. *farë* „семе; сперма; *семе, њород, њошомсѣво, колѣно, род, њорекло, њлеме*“²⁴. О универзалној повезаности значења „семе“ и „род“ сведочи и податак да је у једном од кавкаских језика, удинском, реч *sel* (позајмљена из јерменског *sel* „род, племе“) развила значење „потомство, семе“ (Виноградова/Климов 1979:158).

Као семантичка паралела могла би послужити реч *ѡлѣме* „лоза; потомство, пород, деца; преци, стари; породица, братство; род, порекло; крв; род, родбина, сродство“ (RJA), пошто је у старословенском реч *pletę* имала значење „семе, сперма“. Трубачов доводи псл. **pletę* у везу са ие. **ple-/*pel-* „производити, рађати“²⁵, које се, иначе, није сачувало у словенским језицима,

²⁴ Албанска реч је позајмљена у сх. *фѣра* «врста, сој, племе» (Елезовић).

²⁵ У везу са ие. **pel-*, али у значењу: „лити, тећи, пунити“, доводи се и хрв. *ѡлѣшина* „племя, род, врста“ (в. Skok II 683); семантика овог ие. гнезда веома је блиска кругу значења

већ је замењено новим образовањем **roditi* : **rodъ* „сродство, родбина“ (в. Трубачев 1959:163–164). Према другом тумачењу, словенска реч **plemę*, чије је првобитно значење било „род, поколење, потомци“, а тек се накнадно јавља као термин социјалне организације („скуп родова који имају заједничку територију и заједнички језик/дијалекат“), потиче из ие. **(s)pel-* „сећи, цепати, одвајати“, одатле „потичати, бити родом“. Дакле, *rod* (*йлеме*) означавало је оно што се одвојило од заједничког *сѣабла* (*йања*), в. Шустер-Шевц 1986:225 (исту семантику аутор претпоставља и за *колена*, в. ниже).

Иако етимолошки *семе* није у вези са појмом „рађати“, његова веза са идејом рађања и плодности остварује се на симболичком, магијском и ритуалном плану. У свадбеном обреду једно од најчешће коришћених средстава за постизање плодности у браку јесте семење житарица и зрнастих биљака (в. Плотникова 1996:48, Плотникова 1998:27; уп. и СД 167, 329).

кѡлено, *кѡљено* „анат. зглоб који спаја бутну кост са цеваницом; бот. задебљало место на стабљници, одакле полази нова грана; *йоколење*, *йошомсѣво*, *генерација*, *нарашѣјај*²⁶; *сродник који је с другима једне, истје генеалогичке генерације*; *један сѣейен*, *ред сродсѣва с обзиром на родитѣље*, *заједничке йреѣке*; *йородица*, *йородична лоза*, *род*; *генеалогичко йошомсѣво*; *йородично йорекло*; *йошомак*, *изданак*; *родовска заједница*, *племе*, *братство*, *род*“ (РСА). Слично се дефинише појам *кѡљено* и у РЈА: „genus, род, племе, поколење; suboles, generatio, каже се да су једноме човеку његова деца 'прво кољено', унучад 'друго кољено', праунучад 'треће' итд.; gradus cognationis, gradus affinitatis, степен којим се мери сродност; progenies, породица (деца, синови и кћери) али и остали потомци; gens, племе, народ, људски род; genus²⁷, genus ac sanguis, stirps, origo, род, али се не мисли на потомке него на родитеље, дедове, старе, праоце; linea, мушко и женско колена, може значити: потомци, род, лоза која постаје од мушког или женског потомка; права сродност (по крви); род у најширем смислу, пол“.

словенског **plegti* „плодити (се), расти“ и **plex-/plox-* „род, врста“ (Варбот 1980:23–25) који, са своје стране, можда стоје у вези са бут. *плезмина* „род, племе, врста“ (Аникин 1982:46).

²⁶ У истом значењу забележена је и реч *бедро* „род, поколење, уп. *колена*“: Не ли Бог обечал патриарке Јакову да не однесе се бат краљевски од поколења Јудашевога и вођа из бедра његовога доклам не дојде ... Месиаш? (1752, Гашпароти, РНККЈ); Да ће од плода бедра његове сидити сврху столице његове. (Великановић), Ако су изишли из бедара Аврамовијех. Бијаше још у бедрима очинима. (све РЈА, иако се тамо не издваја ово значење), уп. стсл. *вѣдра*, *-ы* f. (в. ESJS 1:57–58, где се наводи да се у најстаријим записима реч често среће у синтагми *йошѣициши из очевих бедара*; то као да асоцира на мит о рођењу Диониса из Зевсовог бедра), струс. *бедра*, *-ы* „о роду, племену“: не ѡскоудѣ(т) князь ѡ(т) Иуды, ни вл(д)ка ѡ(т) бедръ его (*ѣх тѡв мѣрѡв*) (XIII–XIV, Хроника Георгија Амартола, СДРЈА). Као што се из примера види, у питању је калк са грчког *μῆρος*.

²⁷ Ово значење се може изразити и именицом *рука* „род, порекло, трага; genus“: Петар је од моје руке. (Стулић, РЈА). Дијалекатске потврде, пак, доносе само значење *рука* „врста“: Имам брашна од три руке. Било је љеба о двије руке. Било је ту народа од сваке руке. Било иг је од сто руку. (Ускоци, Станић), за шта као паралела може послужити реч *длака* „фиг. карактеристично обележје, врста, сој“: Хајдуди српских јуначких пјесама са свијем су друге длаке људи, прави јунаци. Стева [је] занесењак особите длаке. Наш сељак уочио је ... разлику између 'праве' господе 'старе длаке' који 'имају душе' и нове 'бајаги' господе скоројевића који 'немају душе' (РСА).

Дијалекатске потврде: *кòлено* „рођаци истог степена сродства“ (Јарак)²⁸, *кòљено* „id.“ (Љештанско), *колèно* „id.“ (Деспотовац), *колèно* „id.“ (Доња Мутница), *кòљено* „породица, род, добра, стара породица“ (Ускоци, Станић), *колèно* „генерација; пород, лоза“ (Загарац, Ћупић 1997), *колèно* „id.“ (Ријечка нахија, Jovićević 1910:57), *кòљено* „поколење, порекло“ (Прошћење, Вујичић), *колèно* „поколење, генерација“ (Турополе, Šojat 1982:452), *колèно* „id.“ (Посавина, Тапоски 1986), *колèно* „генерација; степен сродства“ (Орлец, Houtzagers 1985), *колèно* „редослед поколења“ (Драчевица, ČDL), *кòлино* „рођаци истог степена сродства“; *мўшкò кòлино* „мушка лоза“, *жèнскò кòлино* „женска лоза“ (Имотска крајина, Тапоски 1986).

Изрази: *с колена на колено* „предавати (прелазити и сл.) у наследство, у аманет свакој следећој генерацији“; *девейшо (десейшо) колено* „далек род, последњи потомак, изданак“ (РСА), *дèвèйшò кòљено* „никакав род“ (Ускоци, Станић), *рођак у седмом (девейшом) колèну* „врло далек или никакав рођак“ (Matešić), уп. *девекољеновић* „својта од деветога колена“ (Херцег-Босна, Zovko 1902:372), *кòленовић, кòљеновић* „онај који је угледног порекла, потомак старог, доброг колена, рода, лозе, кућић, оцаковић“ (РСА).

Словенске паралеле: мак. *колèно* „род, степен сродства; поколење, генерација“, изрази: *йрейшо колèно, до девейшò колèно, од колèно на колèно* (РМЈ), *колèно* „порекло, племе, род, сој, крв“ (РМНП), мак. дијал. *колèно* „колèно“, *от голèмо колèно* „од богатога рода“ (Костур, Шклифов 1977:254); буг. дијал. *колèно* „порекло, род“: Лош човек е — от г’аволско колèно. (Самоков, Шапкарев/Близнев 1967:233), *кул’ану* „род“, *уд дибèлу кул’ану сьм*²⁹ „од богатога сам рода“ (Еленско, Петков 1974:73); остале паралеле наводе се према ЭССЯ: стсл. *колèно* „племе, поколење“, (од сх. потврда наводе се оне из РСА, РЈА и ČDL), слн. *kolèno* „поколење, порекло“, чеш. *kolèno* „поколење“, слч. *kolèno* „поколење“, струс. *колèно* „поколење, потомство, род, племе“, рус. дијал. *колèно* „породица; најстарији у кући, глава породице; припадност скупини мушкараца или жена, пол”³⁰, уп. и рус. дијал. *первое колèно* „најближи рођаци (мајка, отац, рођена браћа и сестре)“, *второе колèно* „браћа и сестре од стричева, ујака и тетака“, *третье колèно* „даљи рођаци“ (СРНГ), укр. *кòлино* „поколење, род, порекло“, стблр. *колèно* „род“.

О пореклу речи *колèно* постоје бројне претпоставке (уп. литературу цитирану у ЭССЯ 10:132–134) али не и јединствена, општеприхваћена етимологија (преглед тумачења даје ESJS 6:327–328). Својом оригиналношћу пажњу привлачи теза Трубачова да у основи назива делова тела леже појмови ’потницати, рађати (се), род’, што он показује на примеру ие. **ĝep-* „рађати се“ и **ĝepi-* „колèно“. У словенским (и балтским) језицима аналогна је ситуација са континуантама ие. корена **kuel-*, које такође имају оба значења: „потницати, рађати се“ и „колèно“ (ту су још и *чело, члан, чељуси, чељад*). Трубачов сматра да се сва та, међусобно удаљена значења, могу објединити ако се претпостави следећи семантички развитак:

²⁸ Све потврде уз које стоји само провенијенција, без извора, добијене су усменим путем од колега и сарадника Института за српски језик САНУ.

²⁹ Уп. *дебела крв*.

³⁰ Нпр. *мужское колèно, уп. женско ухо*.

**kuel-* „потичати; расти“ → „оно што је израсло“ → „део тела“
→ „биљка, дрво, стабло“

(Трубачев 1959:148–162).

Семантички однос између појма „колено“ и „генерација“, који нас овде занима, може се поткрепити паралелама из већине ие. језика, а објашњава се различито (в. ESJS 6:328; цитирајући разна тумачења, аутори помишљају да је до овог помака можда дошло под утицајем библијског текста). Према Трубачову, идеја о метафоричком преносу назива „колено“ на различите односе сродства погрешна је зато што се доследност творбених веза међу терминима „род, рађати“ и „колено“ не може објаснити само метафоричком употребом речи из друге лексичко-семантичке групе. Друго, тешко би било за староиндоевропску родовску терминологију претпоставити такву метафоричност која упоређује сродничке везе са везама међу различитим деловима тела, а осим тога, тиме се не објашњава образовање осталих етимолошки сродних соматизама. Дакле, називи делова тела су секундарни и у њиховој основи леже термини „потичати, рађати се, род“ (ор. cit. 159–160). Међутим, у новијој литератури о **ǵenu-* (нпр. Maughofer I 584–585, Гамкрелидзе/Иванов 1984:100, 173, 233, 815) не помиње се веза са **ǵenh1-* „рађати“; сем тога, овај глаголски корен садржи ларингал, којег у **ǵenu-* није било (Maughofer I 567–568). Стога однос *ǵen-* „рађати се“ : *ǵenu-* „колено“ већ из формалних разлога не би могао послужити као типолошка паралела. Што се тиче континуаната ие. **kuel-* „вртети се“ (и **kel-* „родити се, подизати се, расти“), постоје и мишљења да успостављање тако широких узајамних етимолошких веза није оправдано (ESJS 6:327–328).

Топоров проучава ие. **ǵ'en-* као знак који у себи сједињује идеју „знања“ и „рађања“³¹ и чије је првобитно значење било: „оно што је заострено, избочено; оно што се пробија, продире“. Однос назива делова тела и таквог **ǵ'en-* он посматра другачије од Трубачова, претпостављајући обрнут семантички развој: „продирати“ > „истуривати се“ > „рађати се-расти“ (уместо: „рађати се“ > „расти“ > „оно што је израсло, избочина“). При том је значење: „рађати се-расти“ у почетку било метафора за изражавање оних значења која су му временски претходила и оних „актуелно-основних“ на синхронном плану, пошто је „метафоризам“ неизбежан стадијум у стварању нових значења. Зато се о вези између **ǵ'en-* „рађати се“ и **ǵ'en-* као ознаком за део тела може говорити само најуопштеније и провизорно, изван реалне историјске перспективе (Топоров 1994:149). Схему коју предлаже Трубачов, где се сви стадијуми кодирају кореном **ǵ'en-* у сфери онога што се односи на везу колена са идејом рода и његовим „поколењским“ одсечцима, Топоров тумачи другачије. По њему, *rod* као резултат *roǵeņa* у временском, „поколењском“ ланцу такође је метафора извесне конструкције која лежи у основи ноге — два покретна дела изнад и испод колена, повезана непокретним коленом,

³¹ У основи ових двеју идеја лежи јединствени концепт који се појављује у виду специјализованих варијаната у зависности од тога да ли је реч о сфери „биолошког“ или „когнитивног“. Тај паралелизам не треба сводити на прост метафоризам, него видети у њему одраз фундаменталног јединства „горње“ и „доње“ потенције, интелектуалне (духовне) и физичке плодотворне снаге, когнитивног и оног што се односи на биолошко стварање (Топоров 1994:134).

које је ту као некакав спојни чвор³², метафорично — веза поколења у родовском ланцу рођења и смрти. Топоров и однос ие. **kuel-* (првобитно „вртети се, окретати се“ а тек доцније „потцати“) : *kolěno, *čelo, *čelnъ итд. посматра из исте перспективе: сваки повратни циклус, годишњи или животни, има као резултат рођење, а оно — неки добитак, приход, при-раст³³, род као ново откриће-налаз (ор. cit. 153, нап. 41).

Ма како била протумачена веза између рађања, назива делова тела и родбинских назива (као етимолошка или као семасиолошка), неоспорно је да она постоји. Ову чињеницу поткрепљују бројне паралеле, нпр.: хотаносакски *kūra-*, *kaurka-* „penis“, иран. **kur-* „производити, рађати“, согд. *wkwry* < **vi-kor-* „родбина“, стинд. *kūla-* „породица, род“ (в. Лома у овом зборнику, стр. 136–137); стинд. *liŋga-* „membrum virile“, „рођење“, „род, породица, сродници, племе“, „потомство, потомци“ итд. (Топоров 1994:139); дагестанско *w-oš „син“, *j-oš „кћи“, нахско *w-uoh „син“, *j-uoh „кћи“, у вези са картвелским глаголским кореном **šwa-* „рађати (се)“, од којег потиче и дагестанско *δ-оkw, нахско *d-uok* „срце“ (Иллич-Свитыч 1965:335)³⁴.

Међутим, ако би се променила визура из које посматрамо колена, његова веза са појмом рађања начелно би се могла довести у питање. Прасло-

³² Овде Топоров указује и на ботаничко значење колена, тј. „задебљање, чвор на стаблу“, наводећи стр. γόνυ „колена; чвор на стаблу“, лат. *geni* „id.“, стисл. *kné* „чвор, сплет“ (I. с.).

³³ У оквиру овако постављене семасиолошке структуре треба посматрати и назив *на̀рашии́я* «поколење, генерација» (РСА), који се употребљава као синоним за *колена*.

³⁴ У светлу изнетих чињеница треба посматрати и институцију *на̀ко(ле)нче́и́а*: *на̀ко̀нче*, *на̀ко̀нче* „мушко дете које се даје у руке невести пре уласка у младожењин дом, док је још на коњу (да би и сама рађала мушке потомке)“ (РСА), *на̀ко̀нче* „мушко дете које се додаје невести кад стигне пред младожењину кућу“ (Драгачево, Ђукановић 1995:195), *на̀ко̀нче* „мало дете из момкове фамилије које доноси младој да га дарује пре него што уђе у кућу“ (Лужница, Ћирић 1983:146); *на̀ко̀лѐнче*, *на̀ко̀лѐнче* покр. етн. „мало дете које се даје невести, пре уласка у младожењин дом, да га држи на колени (да би и сама рађала мушку децу)“, *на̀ко̀ленче* „дете које на свадби седи младој на коленима“ (Озаљ, Тежак 1981:369), *на̀ко̀лѐнче* „дијете мушко које невести доноси у крило када је доведу у мужевљево кућу“ (Крстиња, Банија и Кордун, Петровић 1978:152), уп. рус. *на̀ко̀лѐнник* „у свадбеном обреду — дете које стављају у крило (на колени) младенцима као симбол њихове будуће деце“ (ЭССЯ 22:133). Код многих народа *крило* има значајну улогу у обредима који се врше ради обезбеђивања плодности: У Левчу, кад младу доведу са венчања, треба да седне „свекрви у крило, да би имала порода“ (Ђорђевић 1990:39). Кад се млада скида с коња или кола, стаје на врећу пуну овса па с вреће на рало или плуг а с рала на праг кућни. А девојке певају: „Сјаши нам, мила нево, с коња на врећу, с вреће на рало, с рала у кућу, милом свекру у крило!“ (Миодраговић 1914:21). Ова радња је блиска поступку усвајања деце, али и обичају стављања новорођенчета, углавном сина као директног настављача рода, у крило (рус. *колени*), при чему је крило само еуфемизам за *membrum virile*, орган рађања (пар **g'epi-* „колена“ : **g'epi-* „penis“ доказује исконско јединство и актуелну повезаност ова два значења). (Напомињемо да у свим културама гениталије представљају симбол плодности. Словени им приписују магична, плодотворна својства. Тако, нпр., у закарпатском свадбеном обреду млада узима на крило двогодишњег дечака и милује његове тестисе „да би рађала дечаке“ (СД 495).) И управо та чињеница указује на несумњиву везу *колена/крила* са идејом *рађања*, па стога обред стављања на крило треба тумачити као својеврсну самоидентификацију рода која контролише „стање“ рода у кључном тренутку рођења представника новог *поколења* (Топоров 1994:141–142). Из овога следи да је основни, примарни назив био *на̀ко̀ленче* (због своје несумњиве везе са *колена*), док се *на̀ко̀нче*, које Скок ставља s.v. *kdлj* (Skok II 143), може сматрати секундарним образовањем, насталим као резултат синкопе која је довела до контракције. Уосталом, сам назив није увек везан за обред у којем се дете предаје невести док је на коњу, уп. горње примере. Вероватно су и сви остали називи који се користе за означавање овог учесника свадбеног обреда (в. Плотнокова 1998) — секундарни.

венски изрази *прво, друго ...*, *деветио колено* очитују првенствено генеалогску вредност термина који није замењив са „род“, нити има конотацију плодности. *Колено, члан, зглоб* — то су све места од којих се нешто рачва, грана, мења смер, заокреће (псл. је и значење „окука, завијутака“). Сва ова значења нису у вези ни са издизањем, ни са плођењем, ни са рађањем.

Такву слику донекле гради Шустер-Шевц који везује **kol-(ěn-o)* за *kolъ „отцепљен комад, клин“ и, за разлику од Трубачова, значења „родити се; потицати“ и „расти“ сматра секундарним карикама у семантичком низу, чије је полазиште значење „одвојити се, рачвати се“. „Поколење“, дакле, треба разумети као „одвојак, одрезак, огранак“ од заједничког „корена, стабла“, за шта се као паралела наводи нем. *Geschlecht* „поколење“, које се етимолошки везује са *schlagen* „ударати“; и у овом случају „поколење“ је првобитно значило „оно што је одвојено, одбијено“ (вероватно као резултат ударања, иако то аутор не наглашава). Семантичку везу између „коленио“ : „стабло/род“ : „поколење“ аутор поткрепљује чеш. *kmen* „стабло; порекло, род“³⁵, лит. *kelys* „коленио; генерација“ итд. (Schuster-Šewc 1963:866).

Семантички еквивалент речи *коленио*, који се најчешће њоме и дефинише, јесте лексема *идјас* „коленио, нараштај“: Није само устно предање учило из појаса у појас, како се ваља спасавати од урока, него је то чинио и петрахил. Којом је [жудњом] обично задахнут млађи појас, да испред себе потисне појас старији и да заузме његово место. Већ нестаје типа старих српских духовника ... владика Јанићије као да је био последњи представник тога честитог појаса. Оставише пример свим потоњим појасима. (Милићевић, *РЈА*); Нека се (од) старца Југа појаса честитог остане крви и колена и гласа на овоме крају. (Šurmin-Bosanac, *Čitanka iz književnih starina*, Zagreb 1905:132, цит. према Stojković 1934:9), *идјас*³⁶ „id.“: Он је један пас њему ближе. (Црна Гора, Вук), ... да пас пасу довијек кажује ... Пас свакоји своје бреме носи. С унучађу ђедови играју, по три паса врте се у коло... (Његош), Да ме зову дједом, прадједом и сакундједом до четвртога паса. (Љубиша), Братственици истога паса. (Богишић) (*РЈА*), в. и Маџураић 1975:898, Чубриловић 1959:32.

Дијалекатске потврде: *идјас* „степен сродства“ (Ускоци, Станић), *идјас* „степен, коленио у сродству“: Мане и Мита су стричевићи, ама трећи појас. (Призрен, грађа РСА), *идјас* „коленио“ (Бучум)³⁷; *идјас* „id.“ (Васојевићи), *идјас* „id.“ (Цуце), *идјас* „поколење, генерација“: Унук, отац и ђед су три паса. Од Новака до тебе има седам пасова. Све је пас пасу предава причу о Косову. (Загарач, Ђупић 1997), *идјас* „поколење, коленио, род“: Они су четврти пас. (Ускоци, Станић), *идјас* „id.“ (Ријечка нахија, Јовићевић 1910:57), *идјас* „поколење“: Три паса су између њега и пранђеда. (Прошћење, Вујичић), *идјас* „коленио“ (ји. Хрватска, Тапоски 1986).

³⁵ Уп. и савр. глуж. *kmjen* „племе“ < чеш. *kmen* где је, по Махеку, дошло до ширења значења 'стабло дрвета' > 'племе' под утицајем нем. *Stamm* „id.“, али је тај развој могао бити и самосталан у чешком (Шустер-Шевц 1986:226).

³⁶ Овај облик је настао од *идјас*, контракцијом *-оја-* > *-а-*.

³⁷ Што се тиче фонетског лика, уп. *идјас* „појас“ (Тимок, Динић 1988:204), буг. *пдовес* „id.“ (БЕР).

Паралеле: мак. *йојас* „колено, поколење, нараштај, генерација“: Тој појас [луѓе] сите изумреа. Господ дал првен еден појас високи луѓе. Арам стока спечалена не оди до три појаса. (пословица) (РМЈ), буг. дијал. *пџас* „поколење, колено, род“ (БЕР), струс. *појасъ* „поколење, степен сродства у односу на заједничког претка“ (1499, СРЈ XI-XVII); уп. и тур. *kuşak* „појас, опасач; йоколење, генерација“ (Redhouse 1988).

Етимолошки се ова реч реконструише као псл. **po-jasъ*, поствербал од глагола **po-jasati* „опасивати“ (Bezljaj III 11 s.v. *pâs*, ЭССЯ 8:181 s.v. **jasati*). Дакле, првобитно значење речи било је „део одеће“, из којег се секундарно развило и значење „део тела око којег се опасује појас“.³⁸ Није јасно које је од њих претходило значењу „поколење“.

Што се тиче појаса као одевног предмета, његова најдубља семантика лежи у 'сили, снази, моћи', пре свега у 'моћи *рађања* (депе)'. У словенској и европској традицији појас је имао симболичку функцију и користио се у симболичким радњама везаним за: а) ступање детета у живот (опасивање)³⁹; б) ступање у брак⁴⁰; в) плодност, сексуалну моћ, рађање (при том посебну улогу има мушки појас)⁴¹; заштиту од нечисте силе (Толстой 1995:109–111).

³⁸ Редослед у семантичком развоју може бити и другачији. У турским језицима, нпр., за реч која се односи на исти појам, *йојас*, најстарије регистровано значење је: „појас, струк“, док се значење „појас, опасач“ сматра пренесеним, заснованим на поређењу према антропоморфном обележју (в. Севортјан II 135–137).

³⁹ Прво опасивање увек се вршило неким обредом, али не свугде у истом животном добу. У Русији се обред првог опасивања детета врши шест недеља после рођења, и отада дете увек носи појас. ... Другде се опасују дечаци кад обуку гаће, а девојчице сукњицу. Кад дечаци одрасту, опашу се пасом, знаком одраслости и младихства, мушке снаге, од чега ваљда и фраза: *опашати се снагом* (Stojković 1934:3–4). Опасивање одмах по рођењу врши се и с циљем да се деца држе: Оплету зицу као *йојасић* од чисте, беле, опране и огребане вуне и њоме опашу дете одмах, чим се роди (Миодраговић 1914:29).

⁴⁰ Појас (ζώνη) у грчком означава женидбу, брак. И у српскохрватском *пас* може значити женидбу, а *пас ирекинути* значи „развенчати (се)“ (Stojković 1934:9, в. и Раденковић 1996:18). Одрешити појас узимало се као знак брака и брачне дужности. Младенци су једно другом одрешивали пас прве брачне ноћи, што је представљало знамен брачне дужности и брачног права. Стога је за жену њен женски пас знак верности, поштења и женског стида. Мужевљи пас значи за жену мужевље право на њу (Stojković 1934:8). С друге стране, употреба појаса приликом увођења невесте у кућу представља облик симболичког везивања младе за нови род (Раденковић 1996:18). Пошто је млада, улазећи у дом младожењин, лево и десно побацала зрње из сита и бацила сито на кров куће, устане јој свекрва са столице, узима *йканице* (појасе) и *веже* младу око *йојаса* па је тако везану поведе у кућу. Или: свекрва *йканицама*, својом и домаћиновом, *ојаше* младу преко среде држећи оба краја левом руком, а из десне јој да ново сито итд.; свекрва идући натрашке и држећи *йканице* уводи снаху у кућу (Хомоље). Свекар и свекрва, седећи у прочељу код ватре, примају снаху: свекрва је *веже йканицама* и три пута обаведе око ватре (Милићевић). У крају Татар Пазардик у Бугарској дочекује свекрва невесту, кад ова на дан венчања ступа у кућу младожењину, хлебом, сољу и вином, опаше је *црвеним йојасом*, како га мужеви носе, и на појасу је потезу у собу, у дом (Stojković 1934:10–12).

⁴¹ Мушки појас је талисман мушке снаге и мушког пола. Употреба мушког појаса у свадбеном обреду, исто као и друге свадбене чини, има за циљ да се младој невести осигура плодност, и то обилан мушки пород. „Кад се прстенује девојка, опаше се *мушким йодвезом* по голом телу. Кад је [младу] девер изводи, опаше је *мушким йојасом*. Млада, кад пође на венчање, опаше се *гайњиком* (Миодраговић 1914:31). У кућу ваља да уђе преко ћилима, под којим је *мушки гайњик* и мали ножић црногорац — да би рађала мушку децу и јунаке (ор. cit. 21). Већ је речено да и наколенце има исту сврху. И као што сватовски девер опаше невесту, кад се опрема на венчање, *мушким йасом* по кошуљи, да би мушку децу рађала, тако и сама невеста *ојаше наколенце* пантљиком или сашивеном кошуљом (у Банату) или комадом бега и врати

У веровањима Словена појас је сматран извором животне снаге⁴² (СМ 321–322), али и мером човека, па се користио у функцији замене за човека (Раденковић 1996:14–19). Ако је, дакле, „појас“ = „човек“, а „човек“ = „припадник (свог) поколења“, онда је могућа и метафора „појас“ = „поколење“. Да је оваква мотивација легитимна потврђују бугарски примери, код којих се јавља типолошки идентичан семантички помак, „повојница“ > „поколење“: *повој* „дугачка платнена трака или плетена врпца за причвршћивање пелена, повојница; *род, колена, поколење*“ (БЕР 5:409), „плетена вунена трака за везивање повијене бебе; *поколење*“: Ората са рот до девети повој и ча тогива са изродват и можат да са женат. (Врачанско, Хитов 1979:297).

Што се тиче појаса као дела тела, он би пре могао послужити као исходште значења „потомство“⁴³. Наведене потврде, додуше, не доносе такво значење, али њега помиње Поповић помишљајући да се могло развити отуда што се за трудну жену каже да „носи дете под појасом“, са даљим семантичким развојем као код *шрбух* (Роровић 1954:61), уп. изразе: *дијете под појасом имаши, носити* „*gravidam esse*“: Тако теби појаса, под којим сам те носила (говори мати сину, народна песма). Да је чедо под појасом. Живо јој је чедо под појасом. (РЈА)⁴⁴, слн. *v nosečem pasu biti* „бити трудна“ (Pleteršnik), такође и грч. *ὄλο ζώνην / ζώνης, ἐντὸς ζώνης φέρειν* „носити под појасом (дете), тј. бити трудан“ (песнички, код трагичара).

Поповић, уосталом, сматра да се значење *џас* „колена у роду“ развило под утицајем алб. *brez* „појас, опасач; анат. појас, струк; потпорањ зида; зона; дуга; фиг. колена, поколење, нарашћај, џас, генерација“⁴⁵, уп. и алб. *brezni* „потомство“ (Роровић 1954:61–62, прихвата Станишић 1995:98). Он полази од чињенице да се реч *џас, џас* у овом значењу среће углавном у Црној Гори (и Херцеговини), те да вероватно није то значење развила спонтано. У прилог својој тврдњи он наводи потпуно семантичко поклапање црногорског *џас* и албанског *brez*, јер ни једна ни друга реч не значи просто „потомство“, већ „степен, колена сродства“. Осим тога, ради се о појму везаном за патријархалну средину, типичну за говрнике оба језика. Иако напомиње да је тешко одредити где је било жарште оваквог семантичког развоја, Поповић ипак сматра да је наша реч претрпела утицај албанске (Роровић l.c.).

натраг. Ту је опасивање детета знамење да ће млада и сама родити мушко дете (Stojković 1934:16).

⁴² Није отуда чудно што се једно од значења речи *бџк* дефинише на следећи начин: „место куда се човек паше и где се мисли да му је највећа сила, лат. *lumbus*“ (РЈА). Интересантно је да и овај соматизам, поред основног значења: „лева или десна страна људског тела; део људског тела од пазуха до кука, слабина; заобљени део тела око кука, бедро“, има и „родбинско“ значење: заст. „*џбочна линија (сродства)*“: Сестре, тетке, ујци итд. называјоуе собочници, побочници ... по тому, что намъ са стране, или *отъ бока (по боку)* сродници падаю. (Ђурковић, РСА).

⁴³ У пратунгускоманџурском реч **beilke* „појас, струк у човека“ сачувала се у фразеологизованој употреби као назив места на које се ставља дете, тј. *крило* (в. Ђыбо 1996:242, 295, 306, 327). Иако је овај семантички помак према аутору тривијалан (ор. cit. 242), њиме се посредно успоставља веза између појаса и рањања (в. о крилу у напмени 34).

⁴⁴ Уп. израз *џод срцем* „id.“: Нити ћеш се с тим дететом, што ти је под срцем, пре растати, докле руку преко тебе не пребацам (РЈА).

⁴⁵ Индикативан је скоро потпуни паралелизам значења сх. и алб. речи.

Нови дијалекатски материјал показује да је ареал речи *йојас*, *йас* у значењу „степен сродства“ у оквиру српскохрватског језика далеко шири (цела Црна Гора, Призрен, Бучум, југоисточна Хрватска), док упоредна словенска грађа сведочи да је до истог семантичког развоја дошло у македонском, бугарском и староруском (за староруску потврду, као превод са грчког *γενεά*, недостају примери из живог језика; у недостатку потврда из источнословенских језика остаје дилема да реч није можда југо-славизам, иако у том значењу она није потврђена ни у старословенским споменицима). Што се тиче односа српскохрватске и албанске речи, вероватно су у питању језичке семантичке универзалије, уп. сх. *сѐме* и алб. *farë* (в. горе; уп. и ор. cit. 61, где се наводи и фр. *sémenсе*, „потомство“).

У раду је учињен покушај да се кроз пресек неколико визура осмотри функционисање телесног кода у сфери означавања сродства. Наметнуло се неколико запажања.

Прво, делови тела као ознаке сродства употребљавају се у функцији „хиперонима“, пошто се њима углавном изражавају општа а не конкретна значења: а) „род, сродство уопште“; б) „порекло“; в) „преци“; г) „генерација, поколење, нараштај“; д) „пород, потомство; дете, потомак“; ђ) „породица“; е) „један (исти) степен сродства“; ж) „рођак, сродник; крвни рођак; рођаци, родбина“; з) конкретна значења: „побочно породично стабло“; „огранак једног братства“; „брачни пар, супружници“. Иако су дефиниције значења које су уз поједине називе дате у речницима често врло широке и непрецизне (што је само последица њихове фактичке вишезначности), ипак се сви анализирани примери могу груписати око неколико основних значења. Под тим подразумевамо да је дато значење примарно и преовлађујуће за дати назив, док су остала посведочена значења секундарна:

а) „сродство“: *кост*, *месо*, *йуш*, *крв* (готово у свим случајевима имплицирано је значење „потомство“);

б) „порекло“: *семе*, *жила*, *йруй*, *йујак* (такође се врло често развија значење „потомство“);

в) „потомство“: *йрбух*, *срце*;

г) „поколење, генерација“: *колено*, *йојас* (лексема *йојас* укључена је у ово разматрање захваљујући минималној могућности да она ту заиста и припада, али пре свега као илустрација да сасвим различити денотати у крајњој инстанци могу имати исту заједничку мотивацију).

Друго, везу између назива делова тела и родбинских назива у већини анализираних случајева могуће је успоставити преко појма „рађања, плодности“, пошто и једна и друга група назива стоје у корелацији са њим. Кад су у питању родбински називи, можда се узрок те везе крије у гиноцентризму индоевропске терминологије сродства (Трубачев 1969:9, који цитира Исаченка). Кад су у питању називи делова тела, та веза је или етимолошка (*колено*), или симболичка (*йојас*, *семе*, *кост*), или метафоричка (*йрбух*, *йујак*, *срце*). При том је од посебног значаја чињеница да се сви налази до којих се дошло на лингвистичком плану доследно потврђују етнографским налазима.

Треће, поред телесног кода, за исказивање категорије сродства користи се и биљни код (*корен*, *сјабло*, *грانا*, *йлод*), што у неким случајевима до-

води до преклапања два семиотичка (и метафоричка) система (*шруи, жила, зглоб, семе*).

Тако долазимо до основног циља овакве врсте истраживања, а то је „тражење семантичких мотивација језичких ознака датог сигнификата, при чему се као коначан циљ поставља проналажење дубљег смисла, све до оног крајњег; та транс-семантика преноси своју пажњу са парадигматике смислова на њихову синтагматику, која даје могућност да се проникне до нивоа настанка, формирања и раног развоја смислова, тј. до нивоа мотивационих семантичких схема“ (Топоров 1994:127).

ЛИТЕРАТУРА

- Абаев — В. И. Абаев: *Историко-этимологический словарь осетинского языка I-IV*, Москва — Ленинград, 1958-1989.
- Аникин. 1982 — А. Е. Аникин: О праслав. *pelz-/*polz-/*pъlz-, *Этимология 1980*, Москва, 1982, 41-49.
- Bezljaj — F. Bezljaj: *Etimološki slovar slovenskega jezika*, Ljubljana, 1977—.
- БЕР — *Български етимологичен речник*, София, 1971—.
- Бјелетић 1996 — М. Бјелетић: Од девет брата крв (фитоними и термини сродства), *Кодови словенских култура. Биљке*, Београд, 1, 1996, 89-101.
- Варбот 1980 — Ж. Ж. Варбот: К реконструкции и этимологии некоторых праславянских глагольных основ и отглагольных имен. VIII, *Этимология 1978*, Москва, 1980, 19-31.
- Виноградова/Климов 1979 — О. И. Виноградова, Г. А. Климов: Об арменизмах в дагестанских языках, *Этимология 1977*, Москва, 1979, 154-158.
- Вујичић — М. Вујичић: *Рјечник говора Проићења (код Мојковца)*, Подгорица, 1995.
- Вук — В. Стефановић-Карацић: *Српски рјечник*, Београд, 18983.
- Гамкрелидзе/Иванов 1984 — Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов: *Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры*, Тбилиси, 1984.
- Геров — Н. Геров: *Речникъ на българския езикъ I-V; Дополнение на български рѣчникъ*, Пловдивъ, 1895-1908.
- Грбић 1909 — С. М. Грбић: Српски народни обичаји из среза Бовљевачког, *Српски етнографски зборник*, Београд, 14, 1909, 1-382.
- Даль — В. Даль: *Толковый словарь живого великорусского языка I-IV*, Санктпетербургъ — Москва, 1903-1909.
- Детелић 1997 — М. Детелић: Клише и формула као средство за кодирање костију и мяса у народним бајкама, *Кодови словенских култура. Храна*, Београд, 2, 1997, 101-128.
- Динић 1988 — Ј. Динић: Речник тимочког говора, *Српски дијалектолошки зборник*, Београд, 34, 1988, 7-335.
- Дыбо 1996 — А. В. Дыбо: *Семантическая реконструкция в алтайской этимологии. Соматические термины (плечевой пояс)*, Москва, 1996.
- Ђорђевић 1990 — Т. Ђорђевић: *Деца у веровањима и обичајима нашега народа*, Београд — Ниш, 1990.
- Ђукановић 1995 — П. Ђукановић: Говор Драгачева, *Српски дијалектолошки зборник*, Београд, 41, 1995, 1-240.
- Елезовић — Г. Елезовић: Речник косовско-метохиског дијалекта, *Српски дијалектолошки зборник*, Београд, 4 и 6, 1932 и 1935.
- ESJS — *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, Praha, 1989—.

- ЭСБМ — *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, Мінск, 1978—.
- ЭССЯ — *Этимологический словарь славянских языков*, Москва, 1974—.
- Журавлев 1983 — А. Ф. Журавлев: К этимологии слав. *skotъ, *Этимология 1981*, Москва, 1983, 38–44.
- Златановић — М. Златановић: *Речник говора јужне Србије*, Врање, 1998.
- Златковић 1988 — Д. Златковић: Пословице и поређења у пиротском говору, *Српски дијалектолошки зборник*, Београд, 34, 1988, 341–683.
- Zovko 1902 — I. Zovko: Rodbinski nazivi u Herceg-Bosni, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, 7, 1902, 369–381.
- Ivanišević 1904 — F. Ivanišević: Poljica, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, 9/2, 1904, 191–326.
- Иллич–Свитыч 1965 — В. М. Иллич–Свитыч: Caucasica, *Этимология 1964*, Москва, 1965, 334–337.
- Jovičević 1910 — A. Jovičević: Riječka nahija u Crnoj Gori. Narodni život, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, 15/1, 1910, 29–119.
- Кепов 1936 — И. Кепов: Народописни, животописни и езикови материали отъ с. Бобошево, Дупнишко, *Сборник за народни умотворения*, София, 42, 1936, 1–288.
- Климов/Эдельман 1974 — Г. А. Климов, Д. И. Эдельман: К названиям парных частей тела в языке бурушаски, *Этимология 1972*, Москва, 1974, 160–162.
- Ковачев 1970 — Н. Ковачев: Речник на говора на с. Кръвеник, Севлиевско, *Българска диалектология*, София, 5, 1970, 5–52.
- Коралиński 1987 — W. Koraliński: *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa, 1987.
- Кювлиева/Димчев 1970 — Б. Кювлиева, К. Димчев: Речник на хасковския градски говор, *Българска диалектология*, София, 5, 1970, 53–105.
- Mažuranić 1975 — V. Mažuranić: *Prinosi za hrvatski pravno-povjesni rječnik*, Zagreb, 1908–1922 (reprint 1975).
- Matešić — J. Matešić: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1982.
- Mayrhofer — M. Mayrhofer: *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen I–II*, Heidelberg, 1986–1996.
- Мијатовић 1907 — С. Мијатовић: Обичаји српског народа из Левча и Темнића, *Српски етнографски зборник*, Београд, 7, 1907, 6–51.
- Миодраговић 1914 — Ј. Миодраговић: *Народна њедагогија у Срба или како наш народ њодиже њород свој*, Београд, 1914.
- Митровић — Б. Митровић: *Речник лесковачког говора*, Лесковац, 1984.
- Мићовић 1952 — Љ. Мићовић: Живот и обичаји Поповаца, *Српски етнографски зборник*, Београд, 65, 1952.
- Пеев 1968 — К. Пеев: Белешки за лексиката и фразеологијата од Струмичко, *Македонски јазик*, Скопје, 19, 1968, 201–225.
- Пеев 1988 — К. Пеев: *Кукушкиот њовор II*, Скопје, 1988.
- Peić/Vačlija — M. Peić, G. Vačlija: *Rečnik bačkih Bunjevaca*, Novi Sad — Subotica, 1990.
- Петков 1974 — П. Петков: Еленски речник, *Българска диалектология*, София, 7, 1974, 3–175.
- Петковски 1951 — Р. Петковски: Некои зборови од охридскиот говор и изрази за искажување на чест, поздрав, честитки итн., *Македонски јазик*, Скопје, 2/9–10, 1951, 235–236.
- Петровић 1978 — Д. Петровић: *Говор Баније и Кордуна*, Нови Сад — Загреб, 1978.
- Pleteršnik — M. Pleteršnik: *Slovensko — nemški slovar I–II*, Ljubljana, 1894–1895.
- Плотникова 1996 — А. А. Плотинова: Бобы, фасоль и горох в символикe рождения и смерти, *Кодови словенских култура. Биљке*, Београд, 1, 1996, 47–55.
- Плотникова 1998 — А. А. Плотинова: Ребенок в свадебном обряде южных славян, *Кодови словенских култура. Свадба*, Београд, 3, 1998, 27–41.

- Popović 1954 — I. Popović: Neki gentilni i njima srodni termini kod Crnogoraca i Arbanasa, *Radovi Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 2, 1954, 44–84.
- PSJČ — *Průruční slovník jazyka českého I–VI*, Praha, 1935–1953.
- Раденковић 1996 — Љ. Раденковић: *Симболика светиа у народној магији јужних Словена*, Ниш, 1996.
- Redhouse 1988 — *Redhouse Yeni Türkçe–İngilizce Sözlük*, Istanbul, 1988.
- RJA — *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXIII*, Zagreb, 1880–1976.
- PMJ — *Речник на македонскиот јазик*, ред. Б. Конески, Скопје, 1986.
- PMHP — *Речник на македонскиот народна јоезија*, Скопје, 1983—.
- РБЈ — *Речник језика Пејра II Пејровића Његоша I–II*, Београд, 1983.
- РСА — *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд, 1959—.
- RHKKJ — *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, Zagreb, 1984—.
- СД — *Славянские древности. Этнолингвистический словарь под редакцией Н. И. Толстого*, Москва, 1995.
- СДРЯ — *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) в десяти томах*, гл. ред. Р. И. Аванесов, Москва, 1988—.
- Севортян — Э. В. Севортян: *Этимологический словарь тюркских языков*, Москва, 1974—.
- Sikimić 1995 — В. Sikimić: Ка реконструкцији balkanskog teksta, *Јужнословенски филолог*, Београд, 51, 1995, 177–195.
- Skok — Р. Skok: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, Zagreb, 1971–1974.
- СМ — *Славянская мифология. Энциклопедический словарь*, Москва, 1995.
- SP — *Słownik prasłowiański*, Wrocław, 1974—.
- СРНГ — *Словарь русских народных говоров*, Москва — Ленинград (Санкт–Петербург), 1965—.
- СРЯ XI–XVII — *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, Москва, 1975—.
- Станић — М. Станић: *Ускочки речник 1–2*, Београд, 1990.
- Станишић 1995 — В. Станишић: *Српско–албански језички односи*, Београд, 1995.
- Стијовић 1990 — Р. Стијовић: Из лексике Васојевића, *Српски дијалектолошки зборник*, Београд, 36, 1990, 121–380.
- Stojković 1934 — М. Stojković: Pojas, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, Zagreb, 29/2, 1934, 1–19.
- Schuster–Šewc 1963 — Н. Schuster–Šewc: Fragen der etymologischen Forschung im Slawischen, *Zeitschrift für Slawistik*, Berlin, 8/6, 1963, 860–874.
- Sychta — В. Sychta: *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej I–VII*, Wrocław, 1967–1976.
- Таноки 1986 — Ф. Таноки: *Rječnik rodbinskih naziva*, Osijek, 1986.
- Тежак 1981 — С. Тежак: Ozaljski govor, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, Zagreb, 5, 1981, 203–428.
- Толстой 1995 — Н. И. Толстой: Оползание и опоясывание храма, *Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*, Москва, 1995, 91–112.
- Топоров 1994 — В. Н. Топоров: Из индоевропейской этимологии. V (1), *Этимология 1991–1993*, Москва, 1994, 126–154.
- Трубачев 1959 — О. Н. Трубачев: *История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя*, Москва, 1959.
- Трубачев 1960 — О. Н. Трубачев: *Происхождение названий домашних животных в славянских языках. Этимологические исследования*, Москва, 1960.
- ТСБМ — *Глумачальны слоўнік беларускай мовы 1–5*, Мінск, 1977–1984.

- Ћирић 1983 — Љ. Ћирић: Говор Лужнице, *Српски дијалектолошки зборник*, Београд, 29, 1983, 7–191.
- Ћупић 1997 — Д. Ћупић, Ж. Ћупић: Речник говора Загарача, *Српски дијалектолошки зборник*, Београд, 44, 1997.
- ФСРЯ — *Фразеологический словарь русского языка*, под ред. А. И. Молоткова, Москва, 1986.
- Herman 1973 — J. Herman: Prilog poznavanju leksičkoga blaga u govoru Virja (Podravina), *Filologija*, Zagreb, 7, 1973, 73–99.
- Хитов 1979 — Х. Хитов: Речник на говора на с. Радовене, Врачанско, *Българска диалектология*, София, 9, 1979, 223–342.
- Houtzagers 1985 — H. P. Houtzagers: *The Čakavian Dialect of Orlec on the Island of Cres*, Amsterdam, 1985.
- Chevalier/Gheerbrant 1983 — J. Chevalier, A. Gheerbrant: *Rječnik simbola*, Zagreb, 1983.
- ČDL — M. Hraste, P. Šimunović, R. Olesch: *Čakavish-deutsches Lexikon I*, Köln — Wien, 1979.
- Чубриловић 1959 — В. Чубриловић: *Терминологија њлеменског друштва у Црној Гори*, Београд, 1959.
- Шапкарев/Близнев 1967 — И. Шапкарев, Л. Близнев: Речник на самоковския градски говор, *Българска диалектология*, София, 3, 1967, 197–291.
- Шклифов 1977 — Б. Шклифов: Речник на костурския говор, *Българска диалектология*, София, 8, 1977, 201–328.
- Šojat 1982 — A. Šojat: Turopoljski govori, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, Zagreb, 6, 1982, 317–493.
- Шустер-Шевц 1986 — Х. Шустер-Шевц: Древнейший слой славянских социально-экономических и общественно-институциональных терминов и их судьба в серболужицком языке, *Этимология 1984*, Москва, 1986, 224–239.

Summaries

Aleksey Yudin, Odessa

THE STRUCTURE OF HUMAN BODY IN RUSSIAN INCANTATIONS

The article presents materials for description of one of the traditional Slavic world picture fragments, "naive anatomy", i.e. the structure of the human body. The author analyses records of various bodily parts and organs in the texts of Russian incantations according to their names, attributes, functions, influences to which they are subjected, etc. The section "Documentation" includes passages that illustrate contexts in which records of bodily parts are made in the incantations.

Tanja Petrovich, Belgrade

FROM TOAST TO SACRAL TEXT — THE CODE OF THE BODY

The paper deals with the role of somatic lexicon (human and zoological alike) in the structure of folklore texts which are characterised by optativity on the syntactical, and by directivity to the other person on the actional level. The basis of the analysed material are texts of Serbo-Croatian toast, as a unique folklore form that consists of two semantically opposed parts — blessing and curse.

Analysed is the function of somatic terms in the two parts. In the structure of blessing, human body is subordinated to its basic notion of fertility and abundance. On the other hand, as the main idea of the curse is to threaten, negative wishes are often directed to the human body proper. There is a correspondence between the blessing and the curse: the features considered as positive in the blessing, become negative by antiformula — originally positive features (in a zoological context) when added to the human body, become negative in the new context.

Human body and its parts have a very important place in the structure of the analysed texts; formulae that contain somatisms, being widespread and present in a diversity of magic and ritual texts, open the way to reconstruction of the primary, sacral text. This sacral text has a logical structure — at first, the good wishes for fertility and abundance are expressed in the form of blessing, and then potential punishments follow, dedicated to those who could endanger either the addressee of good wishes, or his family and property.

Marta Bjeletich, Belgrade

BONE OF THE BONE

(bodily parts as kinship designations)

The paper deals with somatisms whose semantic diapason includes, among others, the "kinship" terms. The relevant material, although diverse, can be classified into several relatively coherent wholes.

The first whole consists of bodily parts that are, according to popular opinion, understood as principal constituent elements of a being, its visible factors, bearers of strength and vitality: *kost* (= bone) "stock, clan; one's own child, progeny"; *meso* (= meat, i.e. flesh) "descendent, offspring; blood relative, relative in general"; *put* (= flesh) "bodily origin, physical relation; children"; *krv* (= blood) "progeny; child, descendent; blood relation; relatives, kin; blood relatedness; origin, descent".

The other whole comprises bodily parts that are directly related to pregnancy and childbirth, therefore with progeny, offspring: *trbuh* (= belly) "offspring, progeny" (this word has also developed a specific meaning "branch of a clan; side branch of a family tree"); *pupak* (= navel) "origin, family, kinship"; *srce* (= heart) "progeny" (*dete od srca* = child of the heart "true, one's own child").

The third whole is furnished by terms from the vegetal lexical-semantic realm. Apart from the bodily code, categories of kinship are also described by the vegetal code (*koren, stablo, grana, plod* = root, tree trunk, branch, fruit, etc.). The meanings of some of the above-discussed lexemes penetrate all three terminological groups, i.e. they simultaneously have anatomic and botanical, as well as "kinship" meanings (listed will be just the latter): *trup* (= trunk) "knee, lineage, branch, family origin"; *žila* (= vein) "kin, kind, clan, origin"; *zglob* (= joint) "married couple, spouses"; *seme* (= seed) "kin, offspring, progeny, family, tribe, lineage"; *koleno* (= knee) "generation; family; kin; origin; progeny".

Specially treated, as a semantic counterpart to *koleno*, is the word *pojas* (= belt) "generation".

Dorota Filar, Lublin

THE LANGUAGE IMAGES OF THE HUMAN BODY IN CONTEMPORARY POLISH LANGUAGE

The aim of this paper was to show that the linguistic model of the human body experience functions as a universal model related to various types of cognitive and communicative categories. The author argues that our perception and conceptualisation of the world are always related to our own body. This fact is confirmed by a number of phraseologisms and idioms containing somatisms that appear in contemporary Polish language. Special attention is paid to phraseologisms featuring lexemes: *head, eye, ear* and *hand*.

Tatyana Agapkina, Moscow

NOTES ON FOLK ANTHROPOLOGY

The paper deals with ritual acts and prohibitions that provide health, longevity and beauty within the rituals of the calendar festivities. The author pays special attention to magical-ritual bathing, water-pouring, sprinkling, purification by water, rolling in dew, actions with plants, etc. The second part of the article points at chthonic and wedding-erotic aspects of feet. The final segment of the paper deals with ideas about closing one's mouth ("You cannot close somebody else's mouth with a scarf").